

ГЕОРГИ ДАНЧЕВ (Велико Търново)

ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК И ЕРЕСИТЕ СПОРЕД ЛИТЕРАТУРНИТЕ МУ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Като своя авторитетен и обичан учител, създателя на Търновската книжовна школа Евтимий Търновски, и Григорий Цамблак проявява качества на страстен изобличител на различните еретически учения, разпространявани в България или в страните, където той пребивава. И Цамблак като последния търновски патриарх използва умело и действено силата на художественото слово, за да заклеими отклонилите се от догмите на православната църква. По различен повод, рисувайки поведението на героите си, влезли в съприкосновение с носителите на еретически идеи, той отстоява тези догми, канонизирани на вселенските и местните църковни събори.

Въпросът за отношението на най-талантливия Евтимиев ученик към ересите, проявено в литературното му творчество, не е проучен и изяснен досега цялостно и изчерпателно. Мимоходом той е засяган в някои изследвания върху отделни Цамблакови творби или върху цялото му творчество.¹ Отделяно е преди всичко внимание на Цамблаковите усилия да изобличи привържениците на учението на Бернард Варлаам, най-отявлени противник на исихазма. На борбата срещу варлаамитите, водена от Евтимий Търновски и Григорий Цамблак, бяха посветени и два научни доклада, изнесени на Международния симпозиум „Търново и средновековната българска държава — център на еретически движения (XII—XIV в.)“.² На Третия международен симпозиум за Търновската книжовна школа (12—15. XI. 1980 г.) към въпросите за борбата на Гри-

¹ Вж. П. Поповић. „Житије Стефана Дечанског“ Григорија Цамблака. — В: Стара книжевност. Београд, 1965, с. 436—438; П. Русев, А. Давидов. Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература. С., 1966, с. 71—73; К. Мечев. Григорий Цамблак, С., 1969, с. 40—42, 96—98; П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971, с. 28—30.

² Този симпозиум беше проведен във Великотърновския университет „Кирил и Методий“ на 21—23 май 1973 г. Споменатите доклади са изнесени от Г. Данчев („Отношението на Евтимий Търновски към еретическите учения, разпространявани в българските земи“) и от Н. Дончева-Панайотова („Григорий Цамблак за Варлаам и неговата ерес“). — Byzantinobulgarica, VI, Hommage à Dimiătr Angelov, S., 1980, p. 95—104; 105—114.

горий Цамблак с учението на Бернард Варлаам отново се проявява интерес от наши³ и чуждестранни учени.⁴ Този интерес е напълно оправдан, тъй като в борбата срещу варлаамитството се проявява особено ярко Цамблаковото дарование на писател-художник.

Необходимо е веднага да изтъкнем обаче, че Григорий Цамблак не воюва само срещу представителите на варлаамитската ерес. Безспорно срещу тях той отправя най-острите си стрели — противното не бихме могли да предполагаме, имайки пред вид идейните позиции на писателя. В проучените тук четири произведения — Житие на Стефан Дечански, Мъчение на Йоан Нови Сучавски, Похвално слово за Евтимий Търновски и Слово за Великия петък и за еретиците, се срещаме с критичното отношение на Цамблак не само срещу еретиците — привърженици „Варлаамовы“ и „Акин' динновы“. Той говори и за „Несторъвы ересн“, споменава и за представителите на друга стара ерес — „иконоворъскыя“. Явно е, че писателят воюва не само със съвременниците си — отрицатели на официалните православни догми, — той не забравя и еретическите прояви от по-далечно време, които вероятно намират отглас в идеологията на противниците му. За това свидетелствуват и споменатото от него име на александрийския свещеник Арий „оумовръдномъ Арію“, и неподминатият без внимание константинополски епископ Македоний „сквернымъ Македонію“ — ученията и на двамата са обявени за еретични. Като православен духовник Цамблак смята и привържениците на западната католическа църква за представители на „латинскыя ересн“.

Антиеретическите принципи на Цамблак се формират у него още на младини. Без да притежаваме преки биографични вести, ние можем с основание да приемем, че първите познания за ересите, да не кажем първия сблъсък с техните идеи, Цамблак получава още като ученик при Евтимий Търновски. Бъдещият писател е свидетел на активната борба на своя учител срещу носителите на Варлаамовата, Акиндиновата и другите проповеди в престолния град, великолепно описана в словото му за Евтимий. Не е възможно той да не е слушал разказите на участниците в антиеретическите събори, които цар Иван Александър провежда в Търново през 1350 и 1360 г.⁵ По всяка вероятност Цамблак е слушал и спомените на очевидци за жестоката разправа с еретиците по времето на патриарх Теодосий в Търново.⁶ Към всичко това трябва да прибавим и предположението, че Григорий Цамблак е чел още на младини съчиненията на своя учител Житие на Иларион Мъгленски и Похвално слово за Йоан Поливотски, в които са нарисувани двама герои — образци на безкомпромисно воюване с ересите.⁷ Не може да се допусне, че Григорий Цамблак не е познавал Бориловия синодик, и то вероятно с

³ Вж. в настоящия сборник Б. Николова. Варлаамитството в България според сведения в агиографските произведения на Григорий Цамблак.

⁴ Димитриос Гонис. Теодосий Фудул и Пирон в „Похвално слово за Евтимий Търновски“.

⁵ Вж. История на българската литература. Т. I. С., 1962, с. 270.

⁶ В. Сл. Киселков. Патриарх Евтимий. С., 1938, с. 31.

⁷ На тези произведения, а и на някои от Евтимиевите послания, съдържащи антиеретическите позиции на Евтимий, се спирам обстойно в доклада си, изнесен на споменатия международен симпозиум, проведен през 1973 г. във Великотърновския университет.

добавките, направени по времето на Патриарх Евтимий,⁸ които се отнасят до еретическите прояви в България през последните години на нейната независимост.

В зависимост от повода за споменаването на едно или друго еретическо учение, от преследваните художествени цели, от начина, по който те биват реализирани, Григорий Цамблак говори или твърде общо за ересите, или конкретно назовава съответното еретическо учение, името на неговия създател, на евентуалните му продължители и проповедници, ако му са известни такива. И в двата случая обаче той заема срещу тях безкомпромисни отрицателни позиции.

Григорий Цамблак говори общо против ересите, когато пред него стои принципен въпрос, свързан в определен аспект с пагубната роля на идейните отклонения от източното православие, или споменава най-общо за дейността на своите герои срещу тях. Характерен случай в това отношение е оня пасаж в Похвално слово за Евтимий Търновски, в който писателят разказва за езиково-правописната реформа на своя учител. Като се докосва до въпроса за подтиците, които заставят Евтимий да се залови с ново превеждане на богослужебните текстове и със свръщането им с гръцките оригинали, той изтъква наличието на много покварени по-раншни преводи. Тези отдалечени от оригиналите текстове, както твърди Григорий Цамблак, раждат и еретическите заблуждения: „Тѣмже и многы ереси от сѣх произыдоуша.“⁹ Тук писателят не посочва конкретно какви ереси има пред вид. В същност той не адресира тези си разсъждения към нито едно еретично учение. Неговата цел в случая е съвсем друга — да обясни причините за преводаческата дейност на Евтимий Търновски и да подчертае неговите качества на ревностен последовател на православната догматика, легнала в основата на богослужебната книжнина.

И на друго място в словото си за Евтимий Григорий Цамблак говори общо за ересите, без да ги назовава пряко. В неговите спомени са живи разказите на очевидците, пък и впечатленията му от еретичните вълнения в България и начинът, по който се бори патриархът с тях, са твърде ярки. В края на великолепия, художествено осъществен пасаж за взаимоотношението между духовния пастир и повереното му от бога стадо Цамблак разказва¹⁰ за борбата на Евтимий с еретиците, които са свързани с дивите зверове. Не с оръжие, не и с помощта на кучета, а само със словото си той ги прогонва надалеко: „Зри и дръжгоу пастырю до[сто]инное, яко и свѣрѣе таже и мнози сѣще, не стѣвѣаху, не пращѣю, не пѣсѣм гонимы алаканнем, но неуспѣшноу того воище сѣ и гла[д]са яко грома трепещѣше, далеча стада штевѣаху.“¹¹ И другаде Цамблак подчертава, че Евтимий не прибегва до телесни наказания на еретиците, до мъчения, каквито по-ранните епохи познават.¹² Евтимиевото оръжие е словото, но Цамблак не скрива истината, че патриархът използва и

⁸ К. Радченко. Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием. Киев, 1889, с. 201—202.

⁹ П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Цит. съч., с. 168.

¹⁰ Пак там, с. 180—185.

¹¹ Пак там, с. 184.

¹² В. Сл. Киселков. Цит. съч., с. 31.

властта, която има, за да прогони от пределите на страната еретичните идеологии.

С почти същия маниер Цамблак разказва твърде общо и в Житие на Стефан Дечански за еретичните размирици в Константинопол в първите десетилетия на XIV в. Разбира се, тук той говори и за конкретните прояви на Бернард Варлаам, на които ще се спра по-късно. И в столицата на Византия ересите са пуснали дълбоки корени сред населението, и то не само сред простолудиято, а и сред представителите на императорския двор: „Тогда же нже на различнаа въѣмена различнымн ересн възмоутнвыи прѣкшѣ...“¹³

Твърде общо говори за ересите Григорий Цамблак и в Слово за Великия петък и за еретиците. В него писателят отделя внимание на онези еретици, които не признават светостта на Христовия кръст. Без да ги назовава конкретно, за него те са само еретици: „... тако е ѿко гл҃ашн еретикѣ...“¹⁴ и *сбл҃зѣющимсѧ еретикѣ доволна соу*.¹⁵ Въпреки че някога пророците са изяснили смисъла и същността на кръста, еретиците не се вразумяват: „Но ѿнн и ѿ сего прѣка ѿбл҃чашн и кѡ истинѣ слѣпотоующе и свою ересь съставити...“¹⁶ Отрицателното отношение на Григорий Цамблак към тези, които не признават светостта на кръста, проличава и при изграждането на различни поетични образи при изобличаването на ересите: „ѿко да не токмо кр҃тъ и гвоздѣи и истекшнѧ кровѣ, еретикомѡ заграждѡуть сквернаа оуста...“¹⁷

Но нека да видим конкретно как и срещу кои еретични учения воюва Григорий Цамблак със силата на словото? Кои имена на еретични идеологии и проповедници споменава той в произведенията си? По какъв повод и как са изобличени техните идеи?

Като имаме пред вид ожесточените идейни спорове и борби сред православното духовенство през XIV в., сблъсъка между исихазма и варлаамитството, между мистицизма и рационализма, като се съобразим с исихастките позиции, които Цамблак е възприел от своя учител Евтимий и които са обладали умовете на всички писатели от Търновската книжовна школа, с основание трябва да очакваме, че той воюва най-вече срещу представителите на варлаамитството. И това наше очакване се потвърждава категорично.

В две от най-значителните си в художествено отношение произведения — Похвално слово за Евтимий Търновски и Житие на Стефан Дечански, той съчинява по два специални епизода, в които разказва за това еретично учение, осъдено като ерес на Цариградския църковен

¹³ Рък. № 4/8, л. 701а, Рилски манастир. Вж. Е. Спространов. Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир. С., 1902, с. 104—114. Всички по-сетнешни цитати от Житие на Стефан Дечански са направени по този препис на Владислав Граматик от 1479 г.

¹⁴ Рък. № 31, ф. 199, л. 129а, ГБЛ, Москва. Вж. Инвентарная опись, собрания П. Н. Никифорова (ф. 199), с. 4 (Машинописен опис, ГБЛ — Москва).

¹⁵ Пак там, л. 131а.

¹⁶ Пак там, л. 129а.

¹⁷ Пак там, л. 130а.

събор през 1451 г.¹⁸ Тук няма да засягам въпроса за историческата достоверност на разказаната случка относно пребиваването на двамата еретици Пирон и Теодосий Фудул в Търново. Смятам, че не съществуват сериозни основания да се съмняваме в разказаното от Григорий Цамблак. Впрочем някогашните съмнения на Константин Радченко¹⁹ в истинността на разказания от Цамблак епизод са опровергани от по-сетнешните²⁰, а и от най-новите изследвания.²¹

Като споменава името на еретика Пирон в Похвално слово за Евтимий Търновски, Цамблак го представя като носител на няколко ереси, между които и на Акиндиновата и Варлаамовата: „Нѣкто Пиронъ — ... ереси топлъ хранителъ и Акин'диновъ и Варлаамовъ ...“²² Не бива да ни учудва, че писателят говори за Пирон като за представител на няколко еретични учения. Смесването на различни ереси е напълно възможно. Но в случая интерес буди въпросът, защо Цамблак поставя учението на българина Григорий Акиндин преди учението на неговия учител Бернард Варлаам. По всяка вероятност у нас — в България — името на най-активния варлаамит Акиндин е по-популярно от името на Варлаам. Това мое предположение се потвърждава и от реда на имената на тези еретици в анатемата срещу тях, прибавена по Евтимиево време в Бориловия синодик: „На Акиндина, Варлаама и Прохора Кидонни ...“, както и на техните единомисленици, анатема, трижди!“²³

На Григорий Цамблак е добре известно кой е основоположникът на Акиндиновата ерес и посочва това в Житие на Стефан Дечански. Преди да се спра на този пасаж обаче, искам само да спомена, без да се спирам подробно на съществуващия в науката спор — дали е исторически анахронизъм, или е достоверно описаното от Цамблак пребиваване на Бернард Варлаам в Константинопол по време на заточението на Стефан Дечански там (1315—1320).²⁴ Склонен съм да приема становището на Д. Богданович, че този епизод е един исторически анахронизъм: „Причае Цамблаково о тобожњој улози Стефана Дечанског у решавању о судбини ове јереси, очигледан је анахронизам и нема историјског основа.“²⁵

В случая не бива да се забравя нещо много важно, отнасящо се до художествения подход на Цамблак към фактите при изобразяването на героя си. Писателят Григорий Цамблак не пише историческа хроника на събитията, а създава художествено произведение, в което си поставя целта да изгради култ към обявения за светец сръбски крал. Не трябва

¹⁸ Ив. Дуйчев. Рационалистични проблясъци в славянското средновековие. — В: Българско средновековие. С., 1972, с. 473.

¹⁹ К. Радченко. Цит. съч., с. 201—202.

²⁰ П. А. Сырку. К истории исправления книг в Болгарии. Т. I, Вып. I. Время и жизнь патриарха Евфимия Търновского. СПб., 1898, с. XV; Хр. Ив. Попов. Евтимий, последен търновски и трапезицки патриарх, Пловдив, 1901, с. 83—86; В. Сл. Киселков. Цит. съч., с. 34—38.

²¹ Имам пред вид споменатото научно съобщение на Н. Дончева-Панайотова, прочетено на Международния симпозиум във Велико Търново през 1973 г.

²² П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Цит. съч., с. 184.

²³ М. Попруженко. Синодик царя Борила. С., 1928, с. 95.

²⁴ По този спор вж. П. Поповић. Цит. съч., с. 436—438; К. Мечев. Цит. съч., с. 96—98.

²⁵ Старе српске биографије, предговор и редакције Димитрије Богдановић. Београд, 1968, с. 284.

да се забравя и това, че той има задача да измие от неговото име някои отрицателни черти на характера и деянията му. Не бива да се пренебрегва фактът, че в сравнение с първото житие на Стефан Дечански, написано от неизвестен ученик на архиепископ Данило, Цамблак се отдалечава твърде много от историческата достоверност за поведението на героя си.²⁶ За никого от съвременните изследвачи не е тайна, че първото житие на Стефан Дечански стои по-близо до истината, отколкото Цамблаковото житие за същия сръбски крал.²⁷

Наличието на споменатия епизод (независимо от това, дали е нарушена историческата хронология на събитията) свидетелствува не само за усилията, но и за художествените успехи на Цамблак да нарисова героя си като борец срещу варлаамитската ерес.

В Житие на Стефан Дечански, както и в Похвално слово за Евтимий Търновски Григорий Цамблак говори едновременно и за Варлаамова, и за Акиндинова ерес: „Нъ нъкогѣо Варлаама нзнесе Акѣн'днѣтъ'скыи ереси начелника...“²⁸ Но тук, както се вижда, той посочва категорично, че Акиндиновата ерес е в същност Варлаамовата, че Варлаам е нейният създател. И в житието на сръбския крал се приписват на калабрийския грък идеи от старите еретични учения. Но Цамблак не скрива, че варлаамитското учение е споделяно от много хора в Константинопол — жени и мъже, бедняци и царедворци: „Н многы съ ѿтрьже къ погыбѣлан, еанко въ мужехъ н еанко въ женахъ, нъ н ѿт нже въ ц[а]рскыхъ н самныи скопцемъ ц[а]рєви сломужещимъ.“²⁹

За съжаление писателят не се спира подробно на позициите, които защищават варлаамитите. Той се задоволява само да свърже тяхната проповед с някои от старите ереси или с различни магически действия от езическо време. На Пирон и Теодосий Фудул например той приписва и такива действия: „ѡл'хванѣн н ментанѣмъ бѣсѡв'скимъ ѡбѡро-днѣше“³⁰.

Григорий Цамблак не оставя без внимание и едно и друго християнско учение, отдавна обявено за еретично, чиито привърженици в далечното минало са заемали и императорски тронове, и патриаршески престоли.³¹ Става дума за *иконоборството*, с чийто представител, сваления константинополски патриарх Йоан Граматик, някога Константин-Кирил Философ води диспути. В Похвално слово за Евтимий Търновски е посочено, че дошлият от Константинопол Пирон е разпространител освен на други еретични учения и на иконоборски идеи: „к снм н нко-ноборскыи славы бѡудѣ поборникъ“³². Цамблак не счита за необходимо да навлиза в същността на иконоборската проповед. Позволява си само в следващия пасаж, като разказва как Евтимий разгромява със словото

²⁶ П. Поповић. Цит. съч., с. 431.

²⁷ Р. Маринковић. О месту Григорија Цамблака у српској књижевности. — В: Търновска книжовна школа. С., 1974, с. 455—456.

²⁸ Рък. № 4/8, л. 701а, Рилски манастир.

²⁹ Пак там.

³⁰ П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Цит. съч., с. 184—186.

³¹ Е. Георгиев. Кирил и Методий, основоположници на славянските литератури. С., 1956, с. 39—41.

³² П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Цит. съч., с. 184.

си еретиците, да спомене за свещениците-иконоборци, които пробили с нож иконата на Богородица: „ѡко ѡ(в)ѡщенникы стоудѡ слова закла ножемъ, нже пр(н)снод(ѣ)вы съсеч(ѣ)стнѡа иконоу ножемъ съводшѣхъ...“³³

Като разказва за вредната проповед на Бернард Варлаам „зломудръномъ Варлаамъ“ в Житие на Стефан Дечански, Григорий Цамблак споменава и за друго еретично учение от по-старо време — *арианството*. Според Цамблак еретикът Варлаам следва идеите на александрийския свещеник Арий за неравностойността на бога-баща и бога-син. Цамблак е категоричен в твърденията си, че в учението на Варлаам е имало идеи от отдавна обявеното за ерес арианство: „нже оубѡ еднѡсѡушное развращаше по оумовръдномъ Аріѡу...“³⁴ Той не само познава същността на учението на Арий, но му е известно още кога и на кой вселенски събор (Никеийския — 325 г.) то е обявено за ерес: „... ѡко же нже въ Никен предаше ѡ[т]цѣмъ...“³⁵ Свиканият в Константинопол църковен събор утвърждава някогашното решение в Никея за единството на християнския бог.

Според Григорий Цамблак варлаамитите възкресяват и едно друго учение, обявено за еретично, свързано с името на някогашния константинополски епископ *Македоний* (355—359). Това учение е принижавало значението на светия дух, като го е смятало за божествено творение, а не за равностойна съставка на светата Троица. В Житие на Стефан Дечански Цамблак твърди, че Варлаам хули светия дух, както някога Македоний е вършил това: „... д[ѡ]хѡ же прѣс[вѣ]т[ѡ] хѡулаше по скверномъ Македоніѡу...“³⁶ И тук, както и в pasajите, в които се споменава името на Арий, Цамблак се проявява като горещ защитник на православните схващания за единството на светата Троица, около чиято същност през Средновековието се водят множество спорове.

В борбата срещу различните ереси Григорий Цамблак не забравя и *несторианството*. За него той споменава само в Похвално слово за Евтимий Търновски. Като съобщава за идването на Пирон в Търновград, между изредените ереси, чийто защитник е еретикът, на първо място е посочено несторианството: „Несторѣвы ереси топлѡ храни тѣмъ...“³⁷ На друго място в словото писателят не се спира на това еретично учение, нито пък оставя никакви сведения за същността му.

Както вече беше изтъкнато, между различните ереси, или само споменати от Цамблак, или по-пространно изобличени чрез конкретно нарисувани сцени и действия на героите му, се среща и *латинската ерес*. На нея Григорий Цамблак отделя внимание в своето Мъчение на Йоан Нови Сучавски. И това, разбира се, не е случайно. Описаните събития са пряко свързани с конфликта между главния герой на тази творба и един от привържениците на католицизма. Началникът на ко-

³³ П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Цит. съч., с. 186.

³⁴ Рък. № 4/8, л. 701а, Рилски манастир.

³⁵ Пак там.

³⁶ Пак там.

³⁷ П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Цит. съч., с. 184.

раба, с който Йоан пътува, е наречен от Цамблак „фржгъ онъ“³⁸ и е причислен към латинската ерес: „Тѣмже въздвигне нап' началника кѣ-
рабю, латинскыа ереси сѣща и много соурува же и безъчл[овѣ]чна...“³⁹
Тъкмо този представител на латинската ерес наклеветява Йоан пред
епарха на града и става причина за неговата мъченическа гибел.

Според П. Русев в това съчинение „Григорий Цамблак не извява
открито и рязко отрицание към привържениците на западната църква.
Той заема една деликатна позиция на уж безпристрастен разказвач.“⁴⁰
Независимо от необходимостта от подобна нюансировка на отношението
на Цамблак към католицизма не бива да забравяме, че за него той е
ерес — това писателят открито заявява, без да води спорове с католи-
ческите тези. „Деликатността, с която Цамблак засяга в Мъчението на
Йоан въпроса за католицизма, съответствува напълно на политическата
му линия и като обществен деец, и като писател.“⁴¹

Като разглеждаме антикатолическите писания на Григорий Цамблак
в това произведение, се налага да се докоснем и до Цамблаковите по-
зиции на Констанския събор, където той отстоява идеите за едно сбли-
жаване между двете църкви — източната и западната. Едва ли трябва
обаче да разглеждаме позициите му в Констанц като отстъпление от
православните догми и приемане на католическите. Проучените факти
говорят, че би трябвало да се разграничим от някои негови съвремен-
ници — православни духовници, които след събора причисляват и него
към еретиците.⁴² Иначе ще стигнем неминуемо до неприемливия пара-
докс — Григорий Цамблак, непримиримият борец срещу различните ереси,
включително и срещу латинската, в края на живота си сам става ере-
тик. Прав е П. Русев в изводите си: „Той (Григорий Цамблак — б. а.,
Г. Д.) ратува за сближение със западнохристиянския свят при строга
вярност към православието. Затова поучава в догмите на православната
църква, предпазва слушателите и читателите си от заразата на еретиците-
латиняни, без да отива до крайност в нападките си.“⁴³

Интересно е да се види как Григорий Цамблак, споменавайки най-
общо или избличавайки конкретно ересите, изгражда своите поетични
образи с цел да въздействува колкото се може по-силно на слушате-
лите и читателите си.

Под влияние на прочетеното в други съчинения, а в много случаи
и като плод на своето поетично вдъхновение той изгражда интересни
сравнения и оригинални метафори. Новите Евтимиеви преводи са наре-
чени „небесно съкровище“, те са като „жива вода“ за жадните за ис-
тината православни християни; тези книги ще ги излекуват от ере-
тичните болести. Но те са още и като „нож“ за езиките на еретиците,
и „огън“, който жигосва техните лица: „яко жнѣа вода бл[а]гочѣсти-
выхъ д[о]ушамъ, яко ножъ еретичьскимъ азыкомъ, яко огнь тѣхъ ан-
цимъ.“⁴⁴

³⁸ П. Русев, А. Давидов. Цит. съч., с. 72.

³⁹ Пак там, с. 92.

⁴⁰ Пак там, с. 73.

⁴¹ Пак там.

⁴² К. Мечев. Цит. съч., с. 20—21.

⁴³ П. Русев, А. Давидов. Цит. съч., с. 73.

⁴⁴ П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Цит. съч., с. 168.

Но Григорий Цамблак не се задоволява само с тези поетични образи, рисувайки антиеретичните заслуги на новите преводи на Евтимий Търновски. За да внуши още един път силата на неговото слово, той създава и един друг поетичен образ. Еретичните проповеди и идеите, въплътени в тях, са сравнени с мрежи, оплели човешките умове. Но думите на Евтимий са така силни, че те разкъсват тази мрежа като паяжина: „... и еретичьскыя съети своимъи словесы яко паячиннаа тканѣа разръзавьхъ.“⁴⁵

Другаде еретичните проповеди са сравнени със семена, но не обикновени и добри, а семена на злобата: „завобы не всѣа съмена“⁴⁶. Но и това не задоволява художника Цамблак. След като е нарекъл тяхното учение развратно „раз'вращен'нымъи оучен'мъи“⁴⁷, той търси и намира още едно сравнение. Техните думи са като „зана паселъи“⁴⁸.

За да въздействува още по-силно върху читателите си, Цамблак за втори път прибегва към сравнението с нож. Макар че веднъж е сравнил с нож новите Евтимиеви преводи, сега той изгражда нова метафора. С острия нож на словото си Евтимий поражда еретиците: „слова закла ножемъ...“⁴⁹.

С цел да предизвика неприязън към еретиците Цамблак прибегва и към сравняването им с вълци. Дошлият от Константинопол Пирон лицемерно се преструва на истински християнин: „въчю лицемъра са кожею волкъ бѹда“⁵⁰. След няколко фрази писателят отново обръща поглед към това сравнение, като нарича двамата прогонени от Търновград еретици „дѣв'скыа вѣлкы“⁵¹.

С подчертана изобретателност, на която мнозина дори и съвременни писатели биха завидели, Цамблак намира интересни и действени сравнения, за да внуши отрицателно чувство към еретиците, и в Житие на Стефан Дечански. Като разказва за състоянието на Варлаам, след като е оборено неговото учение на събора в Константинопол, писателят го сравнява със змийска опашка, откъсната от тялото на змията, но още мърдаща: „змѣи опашкѣи нѣще крѣтати мѣвше се“⁵². Непосредствено след това емоционално сравнение следва друго, предаващо друго състояние на еретичния вожд и същевременно внушаващо отрицателно отношение към него. След като минава известно време, оттеглилият се от борбата Варлаам започва отново да проповядва сред християните своето учение. Цамблак иска да го направи смешен, затова го сравнява с диво магаре, което скача внезапно и се втурва сред хората: „Таже напрасно под[о]бно днѣю ослѹ скончѣ, ба[а]гочѣствѣе съмоуцааше.“⁵³

⁴⁵ П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Цит. съч., с. 174.

⁴⁶ Пак там, с. 184.

⁴⁷ Пак там.

⁴⁸ Пак там, с. 186.

⁴⁹ Пак там.

⁵⁰ Пак там, с. 184.

⁵¹ Пак там, с. 186.

⁵² Рък. № 4/8, л. 701а, Рилски манастир.

⁵³ Пак там.

Едва ли е необходимо да се посочват и други подобни примери от разглежданите четири произведения на Цамблак, за да се илюстрират неговите целенасочени художествени търсения и усилия при изобличаването на ересите. В пасажите, посветени на конкретни еретични учения или най-общо на ересите, Цамблак преследва една единствена цел: по художествен път да внуши на своите читатели и слушатели омраза, неприязън и отвращение към еретиците и заедно с това да пробуди възхищение от ония свои герои, които воюват срещу тях.

За да бъдем справедливи в оценката си за Цамблаковите художествени постижения, трябва да кажем, че той и при изобличаване на различните ереси се проявява като даровит и достоен ученик на Евтимий Търновски. Неговите исихастки позиции и верността му към догмите на източното православие са талантливо защитени в произведенията, с които той воюва срещу ония, които не споделят безпрекословно тези догми.